

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук;
Король В. М., канд. іст. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук;
Семенов В. М., канд. наук з держ. упр.;
Сухонос В. В., д-р. юрид. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 10 від 10.05.2018 р.)

Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 18 травня 2018 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 136 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ТЕСЛЕНКО Є. Є.
слухачка наукового товариства Білопільського ЦДЮТ
КОРОЛЬ В. М.
канд. іст. наук

**ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА АКЦІЯ ГЕТЬМАНА
ПЕТРА (ПЕТРИКА) ІВАНЕНКА 1692-1693 рр.**

Актуальність дослідження сьогодні обумовлена загостренням україно-російських відносин та посиленням уваги до кримськотатарської проблеми після анексії Російською Федерацією Кримського півострова. Союз гетьмана Петрика з Кримським ханством, спрямований проти імперського тиску Москви та її ставлеників в Україні, є цінним досвідом україно-кримськотатарської співпраці. Водночас зазначимо, що персона Петра Іваненка завжди залишалася у тіні значно відоміших його сучасників (наприклад, Івана Мазепи, Семена Палія, Пилипа Орлика). Склалася невідповідність між масштабом, історичним значенням постаті Петрика та рівнем уваги, який приділяється йому в історіографії. Тому існує потреба в додатковому висвітленні відповідної тематики та переосмисленні інформації з цього питання, відомої раніше.

Метою даної роботи є висвітлення воєнно-політичної діяльності гетьмана Петра Іваненка, його особистої ролі у антимосковському виступі козаків та кримсько-українських стосунках, а також обставин, за яких вони відбувалися.

Гетьман Петрик – справжнє ім'я Петро Іванович Іваненко, походив з Нових Санжар на Полтавщині. Був старшим канцеляристом Генеральної військової канцелярії, чоловік племінниці генерального писаря Василя Кочубея.

У 1691 р. він покидає державну службу і подається на Запоріжжя, маючи на меті відірвати Україну від Москви. Свої

заклики до козацтва він аргументував, посилаючись на зрадницьку промосковську політику гетьмана Івана Мазепи, яка не відповідала національним інтересам українського народу і викликала невдоволення народних мас. Невдовзі кошовий Іван Гусак зробив його писарем Війська Запорозького. Петрик почав налагоджувати з Кримом стосунки, аналогічні тим, які були за Богдана Хмельницького, і спонукав татар до антмосковської коаліції.

На підставі історичних джерел та наукової літератури нами визначено 5 версій мотивації Петра Іваненка до організації виступу проти Москви. Так, до активних дій його ймовірно спонукали крайній патріотизм і болюче відчуття соціальної несправедливості, а також авантюризм і особисті амбіції. Не можна відкидати можливість початкової ініціативи тасмного покровителя Петрика, яким міг бути лідер старшинської опозиції Василь Кочубей або, що менш ймовірно, сам гетьман Мазепа. Водночас версія про Петрика як агента Криму і Туреччини нами визначена хибною.

Так чи інакше, навесні 1692 р. Петрик з власної ініціативи їде вести переговори з татарами. А 26 травня 1692 р. було укладено українсько-кримський договір, підписаний, з одного боку, Петром Іваненком та з другого боку беєм Газі-Керменським, який представляв інтереси Криму. Як видно з тексту угоди, Петрик подає себе за представника всієї України, зауважуючи, що договір укладається від імені «князівства Київського, Чернігівського та всього війська Запорізького Городового і Народу Малоруського». Договір «з Панством Кримським» 1692 р. – це дієва спроба створення антмосковської коаліції, зроблена у напрямку набуття Україною реальної незалежності. Сам текст договору незаперечно свідчить про рівноправність сторін, що домовляються. Принаймні за Україною збережено усі суверенні права, а союзні зобов'язання України і Криму

торкаються насамперед спільних військових дій. Реакція Запоріжжя на угоду була неоднозначною. Якщо козацькі низи Січі (голота) симпатизували Петрику, то верхівка запорожців вирішила залишитися осторонь союзу з Кримом і утримати козаків від активних дій проти Мазепи і Москви.

Щоб прихилити до себе українське населення, Петрик розсилав листи-універсали, найбільш відомий з яких влітку 1692 р. був направлений жителям Орільщини. Цей документ – яскраве свідчення високої самосвідомості та прагнення незалежності українського козацтва. У ньому Петрик обґрунтовує тезу, що саме союз з Кримською державою може стати потужною опорою визвольним змаганням українців. Як пророцтво звучать і його слова: «Якщо ж тепер ви не станете за свої вольності, то самі знаєте, що втратите; ви зостанетеся вічними московськими невольниками й ніхто за вас більше не заступиться».

У червні 1692 р. неподалік Перекопу була влаштована рада, на якій брали участь нечисленні запорожці, а також сам кримський хан, калга-султан – спадкоємець ханського престолу, багато беїв і мурз. На раді Петрика було проголошено гетьманом усієї України з врученням йому булави, хоругви, бунчука та інших клейнод владі. Новообраний гетьман відразу почав лаштувати похід і домігся, щоб до невеличкої групи його прихильників приєдналися 30 тисяч татарської орди.

Однак бойові дії проти військ Мазепи влітку 1692 р. склалися невдало. Обложеному Новобородицьку фортецю взяти Петрику не пощастило, а з орільських сотень на його бік перейшли лише дві.

На початку 1693 р. Петрик розпочав підготовку до нового походу. Напередодні у Криму змінився правитель. Однак гетьману вдалося схилити на свій бік і нового хана Селім-Гірея та його найближче оточення. До походу

готувалося потужне 40-тисячне військо татар. В контексті цих подій з'явився ще один відомий документ Петрика, відомий під назвою «Відозва», яким він звернувся до Січі й переконував запорожців приєднатися до боротьби проти Івана Мазепи як головного провідника московської політики і помічника царя в Україні. До своєї відозви автор долучив ще дві записки, в яких продовжує своє обґрунтування позиції Москви. З'ясовано, що у «Відозві» гетьман іменує українську землю «Русь» на противагу назві «Московщина», якою позначає володіння царя. Цим підкреслюється тотожність поняття «Русь» виключно Україні. Знаючи ставлення козаків до татар як до своїх споконвічних ворогів і віддаючи належне минулим зрадам ординців, Петрик все ж запевняє запорожців, що у ситуації, яка тоді складалася, татари вже виступають як менше зло у порівнянні з московською тиранією. На жаль, ця відозва не переконала січовиків, і Петрик у 1693 р. змушений був вести бойові дії, покладаючись лише на власні нечисленні загони та на татарську допомогу. Тому похід на землі Полтавського полку, де він намагався отримати підтримку простого люду, став невдалим. Кримчаки спустилися до грабінництва та людоловства на території свого формального союзника, чим остаточно налаштували проти себе місцеве населення.

Невгамовний гетьман ходив з татарами у походи на Лівобережжя ще двічі: у 1694 і 1696 роках, але і тоді успіху не мав. Фактично ж Петрик залишався гетьманом лише так званої Ханської України (території між Південним Бугом і Дністром), яка на васальних правах була утворена на підконтрольних Кримському ханству землях і була відкрита для українських переселенців. За одними даними, які транслюються «Історією Русів», Петрик під час свого останнього походу 1696 р. був убитий козаком Якимом Вечоркою. Але з іншого боку, достеменно відомо лише про

загибель самого Вечорки. До того ж існують згадки про гетьмана Петрика у Придністров'ї, датовані першим десятиліттям XVIII ст. Втім, так чи інакше після невдач 1696 р. Петро Іваненко сходить з авансцени політичної арени.

Отже, Петро Іваненко представляв демократичну опозицію аристократичному режимові Івана Мазепи. Метою військово-політичної акції Петрика була побудова незалежної козацької демократичної держави, що охоплювала б обидва береги Дніпра. Серед головних заходів, спрямованих ним задля досягнення мети, було схилення запорожців до повстання і союз з кримським ханом. Але спроба підняти повстання була невдалою через пасивність запорізької козацької еліти і непопулярність серед християнського населення турецько-татарського вектору зовнішньої політики. До того ж Іваненко виявився вправним дипломатом, але на жаль, не проявив себе як воєначальник, що було важливо для тогочасного козацтва.

Цінність військово-політичної акції 1692–1693 рр. і проєктів, викладених у програмових документах Петрика, полягає в тому, що вони на 18 років раніше за «Бендерську конституцію» Пилипа Орлика, відстоювали ідею створення незалежної української держави, випробовуючи на практиці «право народу на опір тирану».